

zpětném pohledu současného ochránce kulturního dědictví. Lze jistě souhlasit s tvrzením, že mozaiky (a architektura, kterou zdobí) z druhé poloviny 20. století postrádají „*status nemovitě kulturní památky*“ (s. 10), a tudíž je jejich existence ohrožena víc než existence mozaik starších, které se už zákonné památkové ochrany dočkaly. Důvodem však není ikonoklasmus paušálně nasměrovaný vůči všemu, co vzniklo „za komunistů“. V knize se o příčinách nepříznivého stavu věcí nespokulujeme; k tomu snad možno doplnit, že v dnešní době se v Česku obtížně prohlašuje za kulturní památku nemovitost pocházející z kterékoli doby z důvodu zvýšeného ohledu ke stanovisku vlastníka, což se shodou okolností protíná s tím, že budovy z druhé poloviny 20. století zrovna „přicházejí na řadu“, pokud jde o rozhodování, zda chránit, či nikoli (a proč).

Pokud jde o památkovou ochranu (ať už de iure, nebo de facto) monumentálního dekorativního umění vzniklého v tzv. obdobích nesvolby ve 20. století, je situace v řadě zemí lepší než v Česku, a to v zásadě ze tří důvodů, které se mohou, anebo nemusejí potkávat: (a) nedostatek investic a určitá apatie vedou k tomu, že se stavby s inkriminovanými díly prostě nemění (srov. Srbsko nebo Bulharsko); (b) dotyčná produkce je předmětem hrdosti a obdivu (Rusko); (c) investoři, architekti, restaurátoři a umělci dokážou s dědictvím pracovat s větší mírou tvořivosti a individuálního přístupu. To platí třeba pro bývalé východní Německo, kde se setkáme s adaptacemi „socialistických“ budov, kdy se (oproti poměrům v Česku) nevolí mezi extrémy (demolice vs. konzervace), nýbrž se využívá metoda kombinující dílčí intervence (technologické i estetické), rekonstrukce, recyklaci a nové uplatnění („re-use“) restaurátorsky ošetřených, výtvarně cenných fragmentů. Proč tomu nemůže být podobně u nás? Aktivnější by mohly být také sbírkotvorné instituce: nepřekvapí-li nás v muzeích sejmuté středověké nástěnné malby, proč by se tu nemohly objevit mozaiky z fasád představovaných národních podniků či kulturních středisek?

Těmito poznámkami si recenzent dovolil doplnit několik v knize zmíněných příkladů dobré praxe péče o moderní muzivní umění (s. 82–84). Mezi nimi vyniká kuriózní a zároveň citlivá oprava gigantické mozaiky Pocta dělnosti severních Čech (1985) na vnějším plášti sčodíšťového rizalitu budovy bývalého Krajského národního výboru v Ústí nad Labem (kat. 362, s. 518–519), z níž byl vnucený citát z komunistické ústavy v roce 1997 nahrazen neutrálním motivem domku, a to ve spolupráci autora pů-

vodního návrhu (Miroslav Houra) a tvůrce původní mozaiky (František Tesař). Iritující detail zmizel, aniž by se, jak se říká, s vaničkou vylilo i dítě.

Můžeme si společně s autorským týmem knihy přát, aby se českým skleněným mozaikám dostalo potřebného uznání a aby se dobrá praxe v péči o ně stala v České republice praxí obvyklou. Díky knize *Česká skleněná mozaika* každopádně odpadá výmluva na nedostatečné odborné poznání předmětných (potenciálních) památek. K tomuto poznání přispívají jak erudované texty, tak vzorná obrazová dokumentace. Každé katalogové heslo je vybaveno nejméně jednou barevnou fotografií současného stavu díla; podle potřeby jsou připojeny zvětšené výřezy. Souborné kapitoly doprovázejí pozoruhodné historické fotografie, detaily mozaikových kostek, reprodukce dobových vzorníků apod. Ve spojení s přívětivou a praktickou typografickou úpravou (velikosti, barvy a fonty písma rozlišené podle kategorie sdělení) tak kniha přináší rovněž intenzivní vizuální zážitek.

doc. PhDr. Martin HORÁČEK, Ph.D.

Univerzita Palackého v Olomouci,

FF, Katedra dějin umění

martin.horacek@upol.cz

Středověká opevnění českých měst

RAZÍM, Vladislav. *Středověká opevnění českých měst*. Praha: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště středních Čech v Praze 2019–2022. 3 díly.

ISBN 978-80-88339-02-1. (1. díl. Výklad. 2022. 495 s. ISBN 978-80-88339-12-0; 2. díl. Katalog Čechy, sv. 1: B–O, 575 s., sv. 2: P–Ž, 569 s. 2020. ISBN 978-80-88339-07-6; 3. díl. Katalog Morava a Slezsko. 2019. 503 s. ISBN 978-80-88339-03-8.)

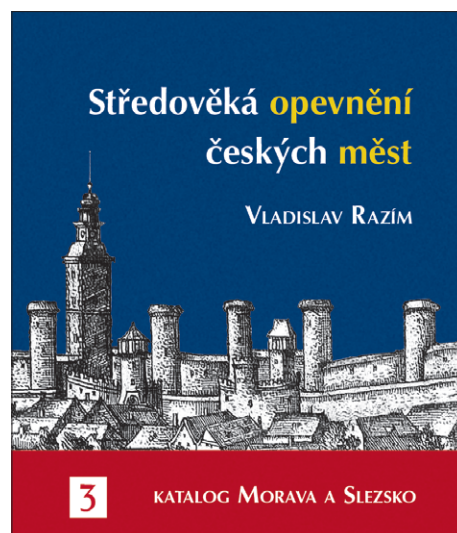
Po roce 1989 vyšla celá řada zásadních encyklopedií včetně vícesvazkových, zabývajících se různými typy architektonického a urbanistického dědictví. Nyní k nim přibyla encyklopedie vskutku monumentální, tvořená čtyřmi velkými svazky a mapující problematiku středověkých městských opevnění, která stejnou měrou spadá do obou oborů. Vladislav Razím se tomuto tématu věnuje celý život s pozoruhodným zápallem, erudicí, důsledností a pečlivostí, a nyní vý-

sledky svého studia předkládá odborné veřejnosti v mimořádně komplexní podobě, která je jak vyčerpávající analýzou, tak na ní založenou syntézou.

První svazek je výkladem celé problematiky středověkých městských opevnění, nazíraným z různých hledisek a v kontextu vývoje měst jako takových, pro která existence opevnění představovala zcela zásadní faktor – a v kontextu přinejmenším středoevropském. Nejprve se zabývá definicí města a jeho opevnění, což vůbec není tak jednoduchá otázka, jak by se snad mohlo zdát. Následuje rozbor významu a funkce městských opevnění ve středověku a informace o metodách výzkumů městských opevnění i zhodnocení aktuálního stavu poznání, který je sice – i díky této edici – velmi pokročilý, ale zdaleka ne ukončený. Seznam středověkých městských opevnění v Česku není vlastním seznamem, ale vysvětlením, s jakými obtížemi se rozdělení městských sídel na opevněná a neopevněná musí potýkat. Edice zahrnuje 261 lokalit, z toho 173 v Čechách a 88 na Moravě a ve Slezsku, ale tento stav je nutno pokládat za předběžný a budoucí výzkumy jej mohou doplnit. Jde například o města, ve kterých je doložena pouze existence městských bran, nikoli však fortifikace jako takové. A dále o města, jejichž urbanistické pojetí odpovídá konceptu opevněného města, ale existence opevnění není doložena ani písemně, ani hmotně. Autor se vyjadřuje i k problematice tzv. opevněných vesnic, které jsou doloženy písemně i archeologicky, ale šlo pouze o lehké hrzení, které nemohlo mít vojenský význam.

Náplň druhého oddílu svazku vystihuje název *Opevněná města v běhu českého středověku*. Rozčleněn je chronologicky. Začíná etapou před vznikem měst (v právním smyslu), včetně rozsáhlého exkursu k počátkům měst ve střední Evropě. Pokračuje zakladatelskou přemyslovskou etapou (1197–1306), a to včetně území, která český stát později ztratil. Následuje období do budování a stabilizace městské sítě za Lucemburků (1306–1378), opět na celém území, kam sahala jejich moc, a lucemburská doba předhusitská (1378–1419). Léta husitské revoluce (1419–1434) představovala nejen dobu zkázy, ale rovněž nových fortifikačních řešení. Vývoj se nezastavil ani v době polipanské a poděbradské (1434–1471) a v době jagellonské (1471–1526). Počátek habsburské nadvlády v letech 1526–1564 znamenal ztrátu státní suverenity, ale i potlačování politické a hospodářské moci i celkového postavení královských měst.

Třetí oddíl sleduje opevněné město jako stavební a urbanistický celek. Zvlášť jsou rozebrána

města tzv. rostlá a tzv. nová (založená „na zeleném drnu“). V obou případech může jít o zvláštní kategorii měst či městeček tzv. hradních či podhradních, která zahrnuje jak plnohodnotná velká poddanská města přihrazená ke hradu, tak drobné útvary typu latránu. Další kapitoly řeší umístění měst v terénu, což je z obranného hlediska klíčové, a typy jejich půdorysné dispozice, rozlohy a jejich změn (včetně vztahu měst a předměstí), a dále vztah dispozice města k jeho obvodovému opevnění. Zvláštní pozornost je věnována hradům (převážně královským) situovaným uvnitř města. Opomenuty nejsou ani opevněné sakrální stavby ve městech – jak v těch ohrazených hradbami, tak v těch, kde tuto funkci suplovaly. Fortifikační roli hrály rovněž některé kláštery, jak nasvědčuje jejich situování při vnitřní straně opevnění. V kontextu ochrany města a útočiště jeho obyvatel byly důležité též ostatní stavby a zařízení s obranným potenciálem ve městech, například městské věže.

Čtvrtý oddíl rozebírá stavební podobu městských opevnění ve středověku. Nejdůležitější byla hlavní hradba se svými věžemi, baštami, branami a brankami, ale důležitou roli hrály i parkán a parkánová hradba rovněž s věžemi a baštami, vnitřní příkop a případný násep (val), popřípadě ještě vnější hradba s vnějším příkopem s náspem. Brány byly někdy zesilovány vysunutými částmi – vnějšími branami, koridory, barbakány či předdvořímí. Kromě vlastního městského opevnění byla někdy budována i předsunutá opevnění, jinde se opevňovala předměstí.

Pátý oddíl je věnován stavbě (budování) městského opevnění, a to jak otázce povole-

ní a financování, tak vlastní realizace a jejího řízení, materiálu a konstrukce. Šestý oddíl se zabývá obranou opevněného města jak v době míru, tak při dobývání, a to včetně zbraní na hradbách. Sedmý oddíl je shrnutím vývoje městských opevnění ve středověku a otázek provenience. Osmý oddíl je pak stručným přehledem procesu zániku městských opevnění v širokém časovém rozpětí od konce 16. století do poloviny 19. století. Devátý oddíl formuluje základní teze památkové ochrany od poloviny 19. století, desátý oddíl stručně připomíná potřeby a výhledy dalšího výzkumu.

Všechny oddíly jsou velmi bohatě ilustrovány fotografiemi, vedutami, mapami či půdorysy a řezy, což zásadním způsobem přispívá k pochopení textu. Vynikající je i vkusná a přehledná grafická úprava. Poznámky jsou soustředěny na konci knihy, což sice není příliš praktické, ale právě s ohledem na početný obrazový doprovod to lze pochopit. Knihu logicky uzavírá seznam pramenů a literatury a seznam obrazových příloh – v obou případech 1. dílu – a relativně stručné anglické a německé resumé.

Zbývající tři svazky představují katalog jednotlivých opevněných měst: dva pro Čechy, jeden pro Moravu se Slezskem. Zařazena jsou jednak města s alespoň částečně dochovaným opevněním, jednak města, jejichž opevnění sice zcela zaniklo, ale existence některých jeho částí je různými prameny doložena. Hesla mají jednotnou strukturu. První část shrnuje dějiny města s důrazem na zmínky o fortifikacích. Druhá část charakterizuje urbanistickou strukturu, opět ve vztahu k opevnění, takže klade důraz na terénní situaci a rozmístění klíčových staveb. Třetí část je

věnována vývoji a podobě vlastního opevnění a opírá se o všechny relevantní prameny a literaturu, přičemž zásadní místo zde mají i autorovy vlastní výzkumy v terénu. Zařazeny jsou i odkazy na hlavní prameny a literaturu a v nezbytné míře i poznámky. Nedílnou součástí každého hesla tvoří mimořádně bohatý obrazový doprovod: historické i současné mapy, plány a vyobrazení, včetně půdorysů a řezů fortifikačních staveb. Vždy je zařazena mapa stabilního katastru a tam, kde to má opodstatnění, i plán zachycující rozsah dochování středověkých částí opevnění. Každé heslo představuje velmi cenný soubor informací nejen stran opevnění, ale i pro poznání města jako celku, tím spíše, že řada lokalit je v tomto kontextu představena poprvé, a totéž platí také o některých archivních vyobrazeních. Délka hesel je úměrná velikosti a významu města i míře dochování opevnění. Vynikající reprodukce vyobrazení (a jejich dostatečná velikost, zaručující dobrou čitelnost) a skvostná grafická úprava jsou i v případě katalogu samozřejmostí. Česká i moravskoslezská část katalogu mají v závěru přirozeně rovněž seznam pramenů a literatury a seznam obrazových příloh.

K celému dílu lze mít jen dílčí výhrady. První spočívá v samotném pojmenování. Je to asi poprvé, co byla moravská a slezská města podřazena pod souhrnné označení „česká města“, užívané dosud výhradně pro města v Čechách. Je to ve vztahu k těmto historickým zemím nevhodné a může to být i matoucí, protože evokující, že se dílo věnuje jen českým městům. Na druhou stranu je třeba ocenit, že katalogy jsou sestaveny podle zemí, a to historicky správně (například Dačice a Jevíčko jsou na Moravě),

nikoli tedy podle nynějšího administrativního členění, které zemské hranice záměrně nerespektuje.

Druhá, již zcela podružná výhrada se týká pojmenování některých zaniklých lokalit podle blízké existující lokality. U těch sídel, která zanikla ještě ve fázi budování, se jméno často ani nedostalo do písemných pramenů. U zaniklých středověkých vesnic se to řeší pojmenováním typu „Zaniklá ves u ...“, což lze považovat za vhodnější i zde (Radkov, Vícov). Jména jiných zaniklých měst však známa jsou (zvláště pokud jejich existence byla delší) a měla být použita – tak jako v případě zaniklých Potvorovic u Nového Poddvorova. Typicky Podhradí (nikoli Zvíkov), Podhradín (nikoli Hazmburk), Odranec (nikoli Stará Dubá) – na druhé straně uvedení pod jménem hradu, ke kterému byla přirazena, má také své výhody.

Ne zcela jasná je metodika a zdroj klasifikace mapy měst a městeček kolem roku 1500 na s. 42–43 prvního svazku, kde je jako městečko vyznačen například Nový Bydžov, který byl jako opevněné zeměpanské město založen a nikdy městem nepřestal být. Klasifikace se zdá být nesprávná i v některých dalších případech – a spíše jako nedopatření přejdeme fakt, že jako královské město je vyznačen novodobý Český Těšín, zatímco příslušný titul náleží městu Těšín (Cieszyn), které v roce 1920 připadlo Polsku. Tato i další dvoustránkové mapy jsou vlivem knižní vazby špatně čitelné na předělu stránek.

Závěrem je možno konstatovat, že vzniklo dílo po všech stránkách mimořádně kvalitní a cenné, které posouvá znalostní bázi nejen o městských fortifikacích, ale i o městech jako takových na zcela novou úroveň a neobejde se bez něj nikdo, kdo se fortifikacemi a urbanismem zabývá. Řadí se k tomu vůbec nejdůležitějšímu, co u nás bylo nejen v posledních desetiletích vydáno. Vzniklo v rámci institucionálního výzkumu Národního památkového ústavu a potvrdilo jeho roli jako dnes jednoho z nejdůležitějších vydavatelů odborné literatury z oboru kulturního dědictví.

Ing. arch. Karel KUČA
karel.kuca@gmail.com

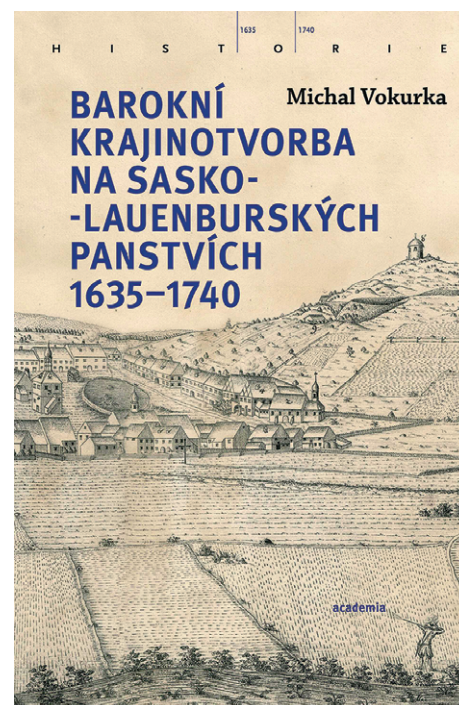
Známé i neznámé krajinářské počiny sasko-lauenburských vévodů

VOKURKA, Michal. *Barokní krajinotvorba na sasko-lauenburských panstvích. 1635–1740.* Praha: Academia 2022. 252 s. ISBN 978-80-200-3306-2.

V roce 2022 vyšla v knižní podobě přepracovaná diplomová práce Michala Vokurky o barokní krajinotvorbě, kterou obhájil na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Je to kniha pozoruhodná nejen tím, že podrobně představuje krajinářské aktivity tří generací šlechtických majitelů z významného říšského rodu, jejichž fundace jsou zřejmě i proto, že v polovině 18. století Sasko-Lauenburští z českých dějin mizí, pozapomenuty a teprve v poslední době postupně objeveny. Toto objevování se však zatím týkalo jen těch nejvýznamnějších a nejreprezentativnějších počínů, jakými byly zámky a jejich zahrady či poutní areály. Michal Vokurka naopak nabízí „inventarizaci“ všech záměrných stop v krajině a nevyhýbá se ani počínům ryze hospodářským, které sice nebyly tak spektakulární, ale měly na podobu krajiny zásadní vliv.

Vokurkova práce vychází z historicko-geografického přístupu a v podrobné práci s prameny, včetně zahraničních, se nezapře historické školení autora. Zásadní je sice nedlouhá, ale metodicky podnětná úvodní kapitola, v níž autor vymezuje svůj badatelský přístup. Jednak zde definuje pojem krajinotvorba, který se objevuje již v názvu knihy a který je důsledně používán v následujícím textu. Za podnětné považují to, že autor pod tento pojem zahrnuje veškerou záměrnou činnost v krajině, zde konkrétně činnosti iniciované vlastníky panství. Zahrnutí hospodářské činnosti a staveb pod pojem krajinotvorba není běžné, ale v kontextu sledovaných aktivit, kdy stavby reprezentativní a hospodářské byly spolu často provázány či se vzájemně podmiňovaly, je to logický přístup. V českém kontextu je pak důležité poukázání na souvislosti krajinotvorby s obnovou katolické zbožnosti po tridentském koncilu.

Těžiště knihy leží v podrobném popisu krajinářských počínů Julia Jindřicha Sasko-Lauenburského, Julia Františka Sasko-Lauenburského, Sibylly Augusty Bádenské a Anny Marie Františky Toskánské na jejich majetcích v Čechách a ve Svaté říši římské národa německého ve století od poloviny 17. do poloviny 18. století. Julius Jindřich Sasko-Lauenburský získal pozemky v Čechách v rámci pobělohorských konfiskací v roce 1635 a své majetky Sasko-Lauen-

burští postupně rozšiřovali sňatky i nákupy. Jednalo se finálně o panství Toužim, Ostrov (nad Ohří), Údrč, Brložec, Podbořany, Děpoltovice, Hauenštejn, Měděnec, Záběhlíce, Zákupy, Horní Police, Ploskovice, Svídvov, Buštěhrad, Tachlovice, Zvoleněves a Kácov v západních, severních a středních Čechách a Lauenbursko a Bádensko na severu, respektive západě Svaté říše. Všechna tato panství Vokurka sleduje jednotnou metodikou, čímž vynikají shody i rozdíly v krajinotvorbě na jednotlivých panstvích. Shody byly dány stejnou či příbuznou – v případě sester Sibylly Augusty a Anny Marie Františky – osobou stavebníka, který sledoval svůj koncept a využíval služeb stejných architektů, stavitelů a dalších řemeslníků. Rozdíly naopak vyplývaly z různých ekonomických i přírodních podmínek na jednotlivých panstvích, z jejich různého využívání, kdy na některých panstvích byly budovány vysoce reprezentativní rezidenční areály a jiné měly primárně hospodářskou funkci, a také z různé délky vlastnictví daného panství v sasko-lauenburském rodě, jež mohla ovlivnit intenzitu úprav. Na každém ze sledovaných panství jsou podrobně popsány panské stavby a jejich kompoziční začlenění do krajiny a ve vztahu k jiným stavbám či objektům (např. sochám a morovým sloupům). Právě záměrnost kompozice odlišovala vrchnostenské počiny od běžné hospodářské činnosti a demonstrovala přítomnost vrchnosti na panství, i když její reálné sídlo bylo jinde či se vrchnost přesou-